

В. Г. ФАТХУТДІНОВ. ПСИХОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ МЕХАНІЗМУ ВПЛИВУ ЕКСТРЕМІЗМУ ТА ДЕСТРУКТИВНОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ НА ОСОБИСТІСТЬ ФУТБОЛЬНОГО ВБОЛІВАЛЬНИКА

Стаття присвячена психологічним аспектам формування особистісних установок футбольних уболівальників на вчинення усвідомлених протиправних дій. Розглянуті механізми впливу екстремістських молодіжних течій та деструктивних тоталітарних культів на правосвідомість сучасної молоді, що цілеспрямовано приховується під виглядом футбольного фанатизму.

Ключові слова: охорона громадського порядку, психопрофілактика, екстремізм, деструктивний тоталітаризм, футбольний фанатизм.

Статья посвящена психологическим аспектам формирования личностных установок футбольных болельщиков на совершение осознанных противоправных действий. Рассмотрены механизмы воздействия экстремистских молодежных течений и деструктивных тоталитарных культов на правосознание современной молодежи, который целенаправленно маскируется под видом футбольного фанатизма.

Ключевые слова: охрана общественного порядка, психопрофилактика, экстремизм, деструктивный тоталитаризм, футбольный фанатизм.

The article is devoted to psychological aspects of development of personal attitudes of football fans to performance of illegal action. The described mechanism of extremist's youth streams and destructive totalitarian cults on the legal consciousness of modern youth, that has been on purpose hidden under football fanaticism.

Key words: providing civil order, psychological prevention, extremism, destructive totalitarianism, football fanaticism.

Сучасний світ вирізняється надмірним інформаційним перевантаженням. На тлі інформаційного перенасичення свідомості молодих людей в сучасному суспільстві інформацією різного походження, відбуваються процеси нівелювання й трансформації справжніх буттєвих цінностей, зокрема, істинної любові, особистого щастя, віри в добро і справедливість, а також, прихильностей до еталонів здоров'я та здорового способу життя.

Не минули ці процеси й такої сфери соціального буття людини як прихильність до популярних (кращих чи найсильніших) видів спорту, зокрема – футболу. Вищим ступенем прихильності до футболу як соціокультурного та культурно-етнічного еталону (тобто, бачення в улюбленій спортивній команді рідинний символ Батьківщини, що тягне за собою виникнення почуття причетності до визначеного етносу і розвиток патріотизму) є футбольний фанатизм.

Серед загальноуспішних понять фанатизм традиційно розглядається як вищий ступінь розвитку прихильності до чогось. З суто психологічної точки зору фанатизмом визнається одна з найвищих шаблів розвитку залежності особистості від чогось. У патопсихології фанатизм, зокрема, дорівнюється до психопатологічного терміну «маніакальність». Вище за фанатизм виявляється лише одержимість – крайній ступінь залежності від чогось, який обумовлює психічну (і, навіть, фізичну) смерть без задоволення нужд і потреб від об'єкту (предмету) залежності. Принципова різниця між одержимістю і фанатизмом є настільки незначною, що чіткої межі між фанатизмом (маніакальністю) та одержимістю майже немає. У патопсихологічній клініці межу між фанатизмом (маніакальністю)

та одержимістю сьогодні визначають за основним критерієм – спроможність жити зі збереженням основних соціальних і психічних функцій без можливості отримувати задоволення нужд і потреб, обумовлених певною залежністю.

Унаслідок саме такого складного механізму виникнення й розвитку фанатизму як виду залежності, футбольний фанатизм як соціокультурний феномен потребує посиленої уваги з боку суспільства і фундаментальної науки, зокрема – різних галузей права, соціології та психології.

Процеси взаємодії людини як особистості з навколишнім соціальним оточенням мають свою особливу специфіку, що докорінно вирізняється з поміж інших процесів взаємодії з навколишнім світом. Розгляду механізмів впливу на особистість людини спільноти (громади, суспільства тощо), зокрема, формуванню колективного мислення в соціальних групах, присвячені праці Е. Дюркгейма¹. Ним, зокрема, визначено, що спільне перебування людей заради здійснення сумісних дій в ході досягнення загальної мети суттєво формує психоемоційний стан людей.

Так, єдиний емоційний настрій чи самопочуття людей в групі при досягненні певного рівня інтенсивності спільних дій викликає спільне (групове) мислення, яке у свою чергу обумовлює стан збудженості та змінює стан людської активності.

В наукових дослідженнях сучасних психофізіологів (Ю.Л. Майдіков, О.М. Морозов) стверджується, що в стані збудженості у звичайної людини починають зростати ментальні сили, посилюються ваблення й почуття, унаслідок чого цілком змінюється особистісний профіль людини. Ця зміна, як правило, відбувається в напрямку, який задає соціальне оточення. Тобто, спрацьовує так званий ефект психологічного чи психоемоційного зараження, від однієї людини емоційний стан на біологічному рівні передається іншій людині (й так далі), врешті – формується так зване групове або спільне мислення.

Основні закономірності й форми масової поведінки людей яскраво проявляються в структурі ритуальних заходів, до яких, зокрема, відносяться організовані групи футбольних фанатів-уболівальників.

Е. Дюркгейм та С. Московичи² виділяють дві основні складові поведінки людини у ритуальних масових заходах:

– специфічний афективний стан, в який учасники заходів вводяться шляхом цілеспрямованого психологічного впливу із застосуванням спеціальних психологічних технологій (нейролінгвістичне програмування, сугестія, гіпнотехніки тощо);

– адиктивний потенціал особистості: специфічні умови, що складаються із комбінацій станів релаксації і напруги (за молодіжним сленгом так званий «драйв»), які дозволяють людині компенсувати особистісний дискомфорт, ущербність чи комплекс неповноцінності, а також поводити себе емоційно затишно.

Основним завданням будь-якої фанатичної групи (зокрема, групи футбольних фанатів-уболівальників) та її лідера є створення комфортного клімату, в якому будь-яка людина (навіть, найнещасливіша в усьому світі) почуватиметься потрібною і вагомою, а також, що найважливіше – щасливою разом з іншими. Створення в таких групах особливого комфортного клімату є головною передумовою групової згуртованості та формування групового мислення і групової свідомості. На лідерів таких груп покладається особлива відповідальність за зловживання специфічними умовами психологічного комфорту, зокрема, – повноваження щодо розподілу елементів «групового щастя».

Після завершення формування групової згуртованості та установаження в групі

сприятливого психологічного клімату, що виражається в установленні атмосфери абсолютної довіри, психологічного та емоційного комфорту, відбувається процес відриву особистості від індивідуальної матриці та закріплення підлеглості лідерів фангрупи. Цей механізм відбувається самостійно, без докладання особливих зусиль з боку лідерів, особливо в підлітковому і молодіжному середовищі. Цей факт здебільшого пов'язується з природними потребами молодих людей в наслідуванні зразкових моделей соціальної поведінки дорослих людей як представників «батьківської» ланки в соціальній ієрархії.

В умовах штучно створеного соціального утворення (команда, клуб, група, бригада й т. ін.) будь-яка людина, що має більш високий соціальний статус, авторитет чи вік, сприймається в образі вчителя, наставника, гуру чи навіть батька. Це також є соціальним явищем природного походження, а тому активно використовується в якості рецептурних технологій (алгоритмів) при створенні команди, згуртуванні великих груп за інтересами, нахилами чи прихильностями, а також, при керуванні натовпом.

В умовах розвитку фанатичної групи (особливо в підлітковому і молодіжному середовищі) індивідуальна психіка кожного учасника групи наповнюється новими стереотипами мислення, світогляду та сприйняття навколишнього світу.

Перетворення уявлень і стереотипів мислення кожного члена фанатичної групи, як правило, супроводжується підвищеними емоційними, фізичними навантаженнями і вживанням психотропних речовин (зазвичай – алкоголю чи легких наркотиків). Таким чином, за допомогою зазначених чинників відбувається переформатування індивідуальної свідомості в колективну (групову) масову свідомість. Формуються масові (групові) уявлення, нові стереотипи мислення та сприйняття дійсності. Враховуючи конформний характер молодіжного соціального середовища, все це відбувається під постійним наглядом і контролем лідерів новостворених фанатичних груп. Особливу небезпеку такого чину соціальних утворень являє саме їх суцільна керованість з боку лідерів. Тобто, характер масовидної поведінки, динаміка розвитку, соціальна активність та спрямованість групи футбольних фанатів-уболівальників майже цілком залежить від настрою, спрямованості й вмотивованості її лідера.

Приміром, якщо група футбольних фанатів-уболівальників опиняється в руках деструктивного лідера – дорослої авторитетної людини з екстремістськими нахилами, вся група в цілому приймає екстремістські форми соціального поводження. Причому, навіть, якщо кожен член групи (фанат-уболівальник) індивідуально не схвалює екстремізм або відверто його не приймає чи цурається, в умовах групи, де кожна індивідуальність нівелюється, йому ілюзорно здається, що він вчиняє цілком правильні дії.

Таким чином формується деструктивна чи екстремістська організація – фанатичний молодіжний рух, який є цілком підвладним тоталітарній волі дорослої людини – лідера групи. Характерно, що суто об'єкт фанатичної прихильності всіх членів фангрупи (приміром, захопленість футболом), також нівелюється. Тобто, наодинці молода людина (член фангрупи) захоплено цікавиться футболом, слідкує за новинами, щиро вболіває за улюблену команду, але, при потраплянні в групу подібних фанатів тема футболу відходить на другий план.

Для фанатичних екстремістських організацій (груп) характерний особливий психологічний клімат з використанням психологічного насилля, специфічною системою цінностей, ритуалів, традицій, міфологем, і, навіть – мови.

Усе це в комплексі деструктивно впливає на особистість, здійснює дезорганізацію системи значимих життєвих відносин і трансформацію світогляду, вик-

ликає надмотивацію для досягнення мети культової групи, а також пригнічує функціонування захисних механізмів.

Нормальні конструктивні відносини людини з організованою культовою групою (приміром, фанклубом певного футбольного бренду) відбуваються за принципом «попит народжує пропозицію». Ця суто економічна формула відображає право людини на попит, прохання, ініціативу. Визрівання у свідомості людини бажання й прагнення до пізнання означає визрівання готовності й можливості здійснювати задумане. У кінцевому рахунку саме в цьому полягає сутність свободи вибору.

Порушення цього істинно людського права відбувається через прагнення лідерів деструктивних тоталітарних організацій індукувати попит на себе. Тут ми маємо справу з феноменами насильства – так званим ефектом «передчасних пропозицій». Факт спроби лідерів культових організацій зруйнувати усталені емоційні зв'язки людини (припинити відносини з сім'єю, відштовхнути любов батьків чи інших близьких людей тощо) є вираженим індикатором її деструктивності.

Від згубного впливу деструктивного культу, перш за все, страждають молоді люди підліткового віку, особи похилого віку та люди, які мають якісь душевні слабкості і психічні аномалії. За даними наукових досліджень С. Ільїної та Є. Вахромова, організовані групи з ознаками натовпу дуже сильно приваблюють людей істероїдного типу, осіб похилого віку захоплюють групи, що практикують медитацію і занурення в трансний стан; підлітки, а також особи з вираженими ознаками депресивних станів легко захоплюються ідеями ненависті до ворогів³.

Враховуючи, що фізкультурою і спортом здебільшого захоплюються діти, підлітки та молоді люди юнацького віку, масовидні зібрання або об'єднання людей, пов'язані з уболіванням за бренд спортивного клубу, в обов'язковому порядку мають бути в зоні активної уваги як державних установ (правоохоронних органів, органів виконавчої влади, освітніх установ тощо), так і громадських організацій.

Враховуючи соціально-психологічні механізми формування й розвитку малих соціальних груп, їх суцільну керованість та непередбачуваність динаміки внутрішньої трансформації (особливо з питань нівелювання індивідуальності особистості кожного члена групи) в контексті проведення в Україні фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу 2012 року, молодіжні угруповання та формування повинні стати об'єктом особливої уваги органів внутрішніх справ.

За умов несприятливої соціально-економічної обстановки в регіонах проведення футбольних матчів ЧЄ-2012 існує велика ймовірність виникнення масових заворушень саме з використанням малих та великих груп футбольних «фанатів».

Не виключається також можливість використання фанатичних рухів футбольних уболівальників і в суто політичних цілях. Враховуючи, що до складу учасників фанатичних рухів футбольних уболівальників здебільшого входять молоді люди у середньому підлітковому та молодшому юнацькому віці, саме такі групи викликають особливу небезпеку в плані емоційного зараження ідеями націоналізму та екстремізму. Надмірне захоплення юнацької молоді різнобарвними течіями націоналістичного та екстремістського характеру цілком пояснюється з точки зору вікової психології. Старший підлітковий та молодший юнацький вік (приблизно від 14 до 20 років) характеризується підвищеною емотивністю, загостреним почуттям справедливості й патріотизму, нестримним прагненням до приналежності певному соціальному шару, гострою потребою в само ідентифікації. Саме набором таких екстраполярних індивідуально-психологічних особливостей психіки молодих людей пояснюється схильність підлітків до єднання в малі групи

«за інтересами», прагнення до самореалізації в девіантних моделях поведінки (особливо в соціально-небезпечних), бажання виділитися в загальному людському середовищі (прихильність до стилю «ультрас»).

Усі перелічені та деякі інші особливості соціального поводження молодих людей середнього підліткового та молодшого юнацького віку в суспільстві можуть бути взяті на озброєння та використані в конкретних прагматичних цілях як істинними злочинцями, так зловмисниками іншого походження, зокрема, політтехнологами, соціапатами та іншими спекулянтами на довічних людських цінностях.

З метою упередження небажаних соціальних проявів під час проведення футбольних матчів ЧС-2012 в Україні з боку спеціально створених злочинних масових угруповань під виглядом молодіжних громадських організацій, фанатичних рухів, деструктивних культових течій та спонтанних неорганізованих груп футбольних уболівальників вже сьогодні слід проводити активну профілактичну роботу серед підлітків, юнацтва та молоді.

Задля запобігання масових порушень громадського порядку з боку підлітків, юнацтва та молоді сьогодні слід активно проводити просвітницькі заходи із залученням провідних учених, видатних громадських діячів, знаменитих артистів і спортсменів на кшталт передвиборних акцій.

Також слід спостерігати за утворенням малих груп дітей і підлітків, брати їх розвиток під особливий контроль працівників освіти. У цьому контексті дуже корисно було б масове створення спортивних секцій і гуртків на доступній безоплатній основі.

Вирішити окреслені проблеми допоможе гасло: «Якщо не можна припинити чи упередити – слід очолити».

Тільки ретельний контроль з боку держави, батьків, педагогів та всього дорослого населення за поведінкою дітей зможе забезпечити суцільну громадську безпеку при проведенні в Україні масових спортивних заходів під час проведення футбольних матчів фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу 2012 року.

1. *Дюркгейм Э.* Элементарные формы религиозной жизни / Пер. с фран. А.Б. Гоффмана // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология / Пер. с англ., нем., фран. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. – М.: КАНОН+, 1998. – С. 174-231. 2. *Московичи С.* Машина, творящая богов / Пер. с фран. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. 3. *Вахромов Е.Е.* Экзистенциальные мотивы аномального поведения // Прикладная психология и психоанализ. – 2004. – № 2. – С. 21-32; *Ильина С.В.* Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств // Вопросы психологии. – 1998. – № 6. – С. 65-74.